

Nekega 15. avgusta v Mauthausnu: kratek zapis proti skazitvi

Francesc-Marc Álvaro

Praznik Marijinega vnebovzvetja, okrog poldneva. Stojimo pred nacističnim taboriščem Mauthausen blizu Linza v Avstriji. Vstopimo. Dolgo je trajalo, da smo prišli do sem. Tukaj bomo ostali več kot tri ure. Želim si zapisati, da še ne vem, kaj tu iščemo. Vedel bom, ko pridem ven. Mogoče.

I.

To je manj kot tematski zabaviščni park in veliko več kot arheološke ruševine. Težava je v domišljiji. Tu je ostal le še del izvirnega taborišča, ostale delce moramo zapolniti sami. To pa ni tako enostavno, kot se nam je zdelo, ko smo se pripravljali, da pridemo sem. Iščemo sledi. Razočarani smo, ker smo v kraju, posvečenemu spominu, ki pa, paradoksalno, ni dobro pojasnjen. Zgodba, posneta na kasete, ne deluje. Oddalji nas od dejstev in stvari pomanjša tako, da jih skuša opisati s privedniki. Sledi tako začnemo iskati v tišini. Po podatkih Rdečega križa je moj stric umrl v Mauthausnu 1. januarja 1942. Bil je eden izmed mnogih španskih republikancev, ki so emigrirali in se kasneje pridružili *Compagnies de travailleurs étrangers*. S činom poročnika se je pridružil 115. četi, ki je šla utrjevati Maginotovo linijo. Maja leta 1940 so Hitlerjeve čete z lahko to prebile francosko obrambo in stric je bil 21. junija zajet. Po kratkem postanku v taborišču za vojne ujetnike v Strasbourgju je bil poslan v Mauthausen in kasneje v podtaborišče Gusen, iz katerega se ni nikoli vrnil. Ko je umrl, je bil star 29 let.

II.

Pojmovna zmeda je moralna zmeda. Ali naj ga imenujemo koncentracijsko taborišče ali uničevalno taborišče? Očitno je, da je bil Mauthausen oboje, in jasno je tudi, da ni nikoli dosegel produktivnosti najbolj uničujočega taborišča med vsemi – Auschwitza. Za sovjetske vojake in Jude, ki so končali tukaj, je bilo to izključno uničevalno taborišče. Za španske republikance je bilo oboje; več kot šest tisoč jih je tukaj umrlo. V vsakem primeru je šlo za bolj ali manj hitro umiranje. V primerjavi z velikim taboriščem na Poljskem to, kar je ostalo od Mauthau-

sna, danes deluje preveč nedolžno. Banalno nedolžno, žaljivo nedolžno. Veliki kamnolom, kjer so ujetniki vsak dan umirali od izčrpanosti in kjer so jim stražarji ukazovali, naj se vržejo v prepad, sedaj prekriva trava, ki nam kaže lažno, blago, skoraj idilično sliko. Kamnolom, kjer ne moreš videti kamna. Sto šestinosemdeset stopnic, po katerih so se zaporniki vsak dan vzpenjali s kamni na hrbtih, je danes povsem običajno in udobno stopnišče, po katerem se lahko brez težav povzpnejo tudi otroci in ostareli. Celotna stvar je moteča in postavlja zgodovinsko resnico izven žarišča. Spremenjena materialnost taborišča spremeni naše dožemanje bolečine, ki je nismo nikoli izkusili. Tveganje za skazitev je ogromno.

III.

Ali naj slikamo notranjost plinskih celic, ki so bile skrite pod pretvezo tušev? Kje se začne turizem in kje se konča pravica do spomina? Kje se začne spominek in kje se konča zgodovina? Ali lahko o mestu najbolj zavrženih zločinov preiščujem na enak način kot nekdo, ki preiščuje o zapuščini Grkov ali Rimljanov? Znotraj teh zidov se je prozaično odvijal zadnji obred radikalnega zla in ne vem, kako naj gledam na ta prostor, ki človeka utesnjuje in ki je tako prepojen s smrtjo kot noben drug. Plinske celice v Mauthausnu so začele delovati šele aprila 1942. Stric je torej umrl na nek drug način, ne zaradi plina: morda so ga obesili, morda je zmrznil ali pa so ga ustrelili. Blizu plinskih celic lahko obiskovalec vidi vogal, kjer so zapornike streljali v tilnik. Tukaj so pazniki ujetniku ukazali, naj stoji ob zidu, da ga bodo lahko izmerili; nato so ga skozi nišo ustrelili v tilnik. Preprost, a učinkovit sistem, čeprav nekoliko prepočasen za nacistične standarde. Kakšen član SS, eden od tistih, ki so se po vojni vrnili k mirnemu življenju civilista, ne da bi odgovarjali za katerikoli zločin, bi utegnil reči, da je šlo za sočutno metodo: zapornik ni vedel, kaj se mu bo zgodilo, in doletela ga je nagla smrt brez trpljenja. Presenečenje ob strelu je sovpadlo z eksplozijo izstrelka v možganih. Blisk in tema, bežni delček časa. Privilegij v kraju, kjer je bilo trpljenje lahko zelo dolgotrajno.

»

Duhovi deportirancev niso kot duhovi skrunjenih indijanskih pokopališč, ki strašijo prebivalce. Duhovi ujetnikov smo mi, turisti v taboriščih, ki hodimo po sledih smrti, da bi zvedeli kaj več o zadnjih dneh naših stricev, dedkov, očetov in bratrancev, in se nočemo sprijazniti s tem, da bi jih pozabili.

IV.

Najstnik v solzah pride iz enega od prostorov, v katerem je krematorijska peč. Spremljata ga osebi, ki sta najverjetneje njegova starša. Kje se začne in kje se konča izobraževanje o značilnostih radikalnega zla in o njegovem preprečevanju? To je osnovno vprašanje našega časa, ki zaznamuje svet od leta 1945. Ali bom kdaj pripeljal otroke na tak kraj? Kdaj je pravi trenutek, da to storim? Kaj jim bom rekel spričo artefaktov zločina na tako masovni ravni? Vidim nekaj majhnih otrok na obisku v taborišču. Majhen deček teče naokoli, kjer so umirali zaporniki, kot bi skakljali po parku. Življenje, ki nima pojma o grozi in trpljenju, zapolni praznino. Otroci se dotikajo predmetov zločina. Odrasli si ne drznejo.

V.

Paviljon z zastavami držav, iz katerih so bile žrtve, je zelo pomenljiv. Na prostoru, dodeljenem španskim republikancem, je razobešena samo zastava druge republike. To me ne preseneča. Zastava španske druge republike je edina neuradna zastava v tem prostoru. Je edina zastava države, ki ne obstaja, edina zastava poražene ideje, zastava ljudi, ki bi lahko bili rešeni, a niso bili. Ta zastava deluje kot obtožba politične in moralne sprevrženosti generala Franca, ki je Hitlerju pustil, da je namesto njega opravil umazano delo. Ta anahronistična zastava sama po sebi s prstom kaže na lažnost »sprave«, s katero so očetje španske tranzicije požegnali svoje pakte. Nekoč bi jo lahko zamenjala ustavna zastava Španije, če bi španska desnica brez izgovorov obsodila Francov režim, ki je sodeloval s Tretjim rajhom in dovolil, da so v koncentracijskih taboriščih iztrebljali republikance. Dokler se to ne zgodi, uradna zastava Španije tu nima kaj početi. Iz spoštovanja, iz dostojanstva, iz pravičnosti. Drugod po taborišču je ob fotografijah nekaterih žrtev tudi katalonska zastava, včasih pa le trake v njenih barvah zraven

imen. Tu je izginula država izgubila drugič. Izgubila je pravico do grobov z imeni. Grobov, h katerim lahko greš jokati.

VI.

Ena misel me muči: ko je moj stric prišel sem, ni vedel, kam so ga pripeljali. Hočem reči, da ni vedel, da so nacistična taborišča nacistična taborišča, da se bo tu s pomočjo precizne moderne tehnologije udeležilo radikalno zlo. Ni vedel, da je sem prišel umret, da bo njegovo truplo izginilo in da ga nikoli ne bomo našli. Verjetno je najprej pomislil: »Sem vojni ujetnik«. Danes o mašineriji, ki je umorila mojega strica, vemo veliko več, kot je on kadarkoli. Toda nikoli ne bomo ničesar vedeli o teksturi bolečine, ki veže strah z obupom in trpljenje s sanjami. O čem so sanjali deportiranci na teh lesenih pogradih? Nekaj pogradov je razstavljenih, da bi si obiskovalci lažje zamislili življenje zapornikov. Toda, ali si lahko njihovo življenje sploh zamislimo? Ne, že sam poskus je smešna pretencioznost, absurdna namera. So zaporniki imeli nočne more? Kaj so naredili, ko so ugotovili, da je njihova obstojnost hujša od mor? In vsak njihov trenutek je preveč avstrijska zima, ki je trgala njihovo kožo, lomila njihove kosti, dušila njihov dah in teptala njihov trud.

VII.

Iz taborišča se vidijo hiše in kmetije. Popolna slika za razglednico, ki bi lahko zlahka bila na reklami za mlečno čokolado. Mala vasica Mauthausen je oddaljena le šest kilometrov. Ko potrta zapustimo taborišče, se ustavimo v središču vasi, da bi nekaj pojedli. Med odraslimi, ki jih vidimo, so tudi posamezniki, ki so bili leta 1941 otroci. Nekateri izmed njih so oblečeni v noše, ker je Avstrija katoliška država in danes tudi tu praznujejo Marijino vnebovzetje. Opazujem jih in si poskušam zamisliti, kako je, če celo življenje preživiš ob koncentracijskem taborišču. In poskušam tudi razumeti, o čem razmišljaš, ko si tudi sam, pa čeprav le pasivno, del zločinskega sistema in lahko dokazuje o njegovem zločinskem početju vidiš, čutiš in vohaš tudi takrat, ko neseš otroke v posteljo ali pripoveduješ šale pri večerji. Spomnim se dokumentarnih filmov, v katerih so zavezniki lokalnim oblastem naročili, naj pokopljejo kupe napol požganih trupel, ki se jih SS-ovci niso utegnili znebiti, preden so se umaknili. Obrazi nemških in avstrijskih civilistov, ki so jih zadolžili za to, niso izražali ničesar, ne presenečenja, ne strahu, ne groze, ne bolečine. Če že kaj, so izražali nekaj, podobnega gnusu. Sram me je priznati, da na obrazih in v očeh starejših

ljudi v Mauthausnu, ki danes ob sosednji mizi pijejo pivo, vidim zgolj gnus in brezbriznost.

VIII.

Avstrijska vlada je v taborišču pripravila razstavo, ki prikazuje, da je obstajal tudi notranji odpor proti nacistom in da niso bili vsi pripravljeni sodelovati z zločinom na masovni ravni. Vidno je prizadevanje oblasti, da bi prikazale sliko preteklosti, s katero bi kompenzirali občutek kolektivnega sramu. Če se premaknemo malo dlje, v podtaborišče Gusen, od nekdanje postavitve ne ostaja tako rekoč nič. Tu so bila zgrajena stanovanjska naselja in nihče ne bi tega okoliša za bogate družine povezal s poslednjimi pogledi številnih katalonskih in španskih republikancev, izstradanih do kosti in kože. Duhovi deportirancev niso kot duhovi skrunjenih indijanskih pokopališč, ki strašijo prebivalce. Duhovi ujetnikov smo mi, turisti v taboriščih, ki hodimo po sledih smrti, da bi zvedeli kaj več o zadnjih dneh naših stricov, dedkov, očetov in bratrancev, in se nočemo sprizniti s tem, da bi jih pozabili. Hodimo tja, kjer še vedno renči smrt, da bi slišali odmev življenja. K smrti gremo zato, da bi jih pripeljali nazaj k življenju. Vsaj malo.

IX.

Dvanajstega oktobra 2004 si je tedanji španski obrambni minister José Bono domislil, da bi na španski državni praznik drug ob drugem korakala bivši republikanski borec iz divizije Leclerc in bivši prostovoljec Francove Modre divizije. Modra divizija se je skupaj s Hitlerjevimi četami borila proti Rusom. Poleti 1941 se je okrog 45.000 španskih prostovoljcev pridružilo invaziji na Rusijo, ki se je za naciste končala katastrofalno. Medtem ko so zmagovalci španske državljanske vojne iskali novo zmagovito križarsko vojno, je moj stric skupaj z izginulimi v Mauthausnu preživel zadnje mesece svojega življenja. Prihodnost Evrope je takrat visela na nitki. Petega maja 1945 so ameriške čete pod vodstvom podpolkovnika Milтона W. Keacha osvobodile taborišče Mauthausen. Modra divizija se je na začetku leta 1944 morala vrniti v Španijo po tem, ko je izgubila približno polovico svojih mož. Moj stric je zmagal v drugi svetovni vojni, a je umrl, ne da bi vedel za to.

X.

Jorge Semprún, ki je bil zaprt v nacističnem taborišču Buchenwald in mu je uspelo ubežati smrti, nas je nedavno spomnil, da čez deset let ne bo več nobene žive priče tega sramotnega

Celotna stvar je moteča in postavlja zgodovinsko resnico izven žarišča. Spremenjena materialnost taborišča spremeni naše dožemanje bolečine, ki je nismo nikoli izkusili. Tveganje za skazitev je ogromno.

zločina. Niti mojega strica niti nikogar drugega. Čez deset let ne bomo imeli besed in dejanj, ki bi zapolnila ogromno praznino, in takrat se bo bitka proti dokončni smrti, proti zadnjemu izbrisu, proti obleganju prahu, resnično začela. Ko se preživeli ne bodo več mogli vrniti, bomo šli nazaj v Mauthausen in se vrnili tolikokrat, kot bo potrebno. In svojim otrokom bomo rekli, naj gredo z nami.

Da se spomnimo groze in teme. Da bi praznovali svobodo in življenje. ●

Prevod: Peter Pahor

Francesc-Marc Álvaro je kolumnist dnevnika La Vanguardia in profesor na Univerzi Ramon Llull v Barceloni.

Članek je bil prvotno objavljen v reviji Transfer. Z avtorjevim dovoljenjem smo za Razpotja članek prevedli iz angleškega jezika.

